

Насоки за достъп до правосъдие за лица с психосоциални увреждания

Насоки за достъп до правосъдие за лица с психосоциални увреждания

Въведение: обосновка и целева аудитория

Достъпът до правосъдие е основен принцип на върховенството на закона и се отнася до правото на човек да упражнява правата си (например право на труд и заетост, право на свобода на изразяване, право на здраве, право на адекватен жизнен стандарт и социално подпомагане, право на участие в наказателни производства и т.н.). С други думи, достъпът до правосъдие е правото, което позволява и овластява хората да прилагат своите права и да търсят обезщетение. Някои общи елементи на достъпа до правосъдие включват правото на справедливо и безпристрастно разглеждане на делото, равенство на страните,¹ разглеждане на делото в разумен срок, достъп до съд, съдебна защита, ефективни средства за защита и обезщетение.²

Достъпът до правосъдие е от първостепенно значение, за да се гарантира пълноценното упражняване на всички права на човека за всички лица и по-специално за хората, които са изложени на риск от дискриминация и пречки пред приобщаването. Той гарантира, че всяко лице трябва да се счита за основен носител на права, независимо от неговата възраст, пол или полова принадлежност, увреждане, раса, религия или друго лично или социално качество или обстоятелство.

Това е особено важен принцип, тъй като системните предразсъдъци, структурните неравенства и стигмата все още присъстват в законите, процедурите и практиките. Въпреки че ориентирането в правосъдната система може да бъде трудно и отблъскващо за всеки, който не е запознат с нея, тези елементи могат да създадат допълнителни бариери за хората с увреждания, включително за хората с психосоциални увреждания, тъй като им пречат да се възползват напълно от правата си на равна основа с останалите. Тези елементи могат също така да имат неблагоприятни или неправомерни последици за човек с увреждания, когато той е страна в производството: недостъпна информация или липса на правна подкрепа могат да доведат до неразбиране на правните стъпки и ненавременни действия, а негативното отношение и стигмата – до недоверие от страна на съда към показанията на лице с психосоциални увреждания.

Настоящият документ има за цел да предостави насоки за това какво означава на практика достъпът до правосъдие за лицата с психосоциални увреждания и как да се гарантира, че това право се спазва и прилага. Правата и принципите, изложени по-долу, се прилагат за цялата система на правосъдието, което означава всички съдебни производства (граждански, наказателни и административни) и процесуални етапи до окончателното произнасяне на съда или постановяване на присъда. Съответно тези насоки могат да бъдат от полза за всяка

---

¹ Концепцията за равнопоставеност на страните е част от правото на справедлив съдебен процес, както е предвидено в член 6 от [Европейската конвенция за правата на човека](#). Тя защитава и насърчава справедливия баланс между възможностите, предоставени на страните, участващи в съдебния процес (например двете страни да призовават свидетели и да провеждат кръстосан разпит, да предоставят собствени доказателства или да получат финансова подкрепа за тези, които не могат да си позволят да бъдат представлявани от адвокат).

² За повече информация по темата вижте доклада "[Достъп до правосъдие в Европа](#)": (2011 г.)

заинтересована страна във всички клонове на съдебната система и за всеки участник в съдебно производство. Насоките от настоящата публикация могат да бъдат в помощ както на законодателите и политиците, както и на съдебната власт, правоприлагачите, съдебните и наказателните органи. От тях могат да се възползват също така и заподозрените и обвиняемите, адвокатите, съдебните заседатели, свидетелите, жертвите, задържаните и ищците. Настоящият документ има за цел също така да предостави на хората с психосоциални увреждания и техните представителни организации насоки за разбирането на достъпа до правосъдие.

Разбиране на психосоциалните увреждания от гледна точка на подхода, основан на правата на човека

Централно място в разбирането и прилагането на правото на достъп до правосъдие за лица с психосоциални увреждания заема [Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания](#) (КПХУ). Тази конвенция е договор за човешките права, който е подписан и ратифициран от Европейския съюз (ЕС) и всички негови държави членки. Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания се счита за знаков договор, тъй като установява в обвързващ документ промяната на парадигмата, с която уврежданията, включително психосоциалните увреждания, се признават и взаимодействат със законите, разпоредбите, обичаите и практиките.

Дълго време хората с увреждания са били възприемани и третирани по различен начин от хората без увреждания въз основа на предположението, че тяхното увреждане ги прави "по-нисши" или "неадекватни". Особено психосоциалните увреждания често са били разглеждани през призмата на биомедицинския подход, който фокусира вниманието върху болестта, нейните биомедицински фактори и генетично предразположение. В рамките на този модел изключването на хората с увреждания се легитимизира, тъй като той разглежда хората с увреждания като такива, които не могат да бъдат част от обществото, ще бъдат в тежест или ще бъдат опасни за него.

През последните десетилетия обаче този начин на мислене беше подложен на критика и вниманието се пренасочи от съсредоточаването върху увреждането, което човек би могъл да има, към бариерите, създадени от обществото. С недостатъчните научни доказателства, сочещи генетични маркери или различия в мозъчните функции, които могат надеждно да предскажат или идентифицират психичното здраве, разбирането за психосоциалните увреждания също се промени. По този начин стана по-ясно, че има и други фактори, които влияят върху психичното благополучие на човека. Този т.нар. психосоциален подход очертава психосоциалните увреждания като човешки опит и преживяване и разбира психичното здраве като резултат от различни фактори, включително по-широки социално-икономически проблеми или трудни и травматични събития в живота. Вместо да се фокусира върху индивидуалните увреждания, този модел се съсредоточава върху пречките и начините за тяхното преодоляване чрез адекватна подкрепа и приспособяване. Следвайки този подход, хората с увреждания, включително хората с психосоциални увреждания, се разглеждат и третират наравно с останалите. По този начин лицата с психосоциални увреждания имат право да упражняват волята и предпочитанията си, както и да имат избор и контрол върху живота си.

Според промяната на парадигмата, заложена в Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания, всяко лишаване от такива права или от средства за достъп до тях е равносилно на дискриминация. Що се касае до достъпа до правосъдие, тази промяна в разбирането за увреждането е заложена в Член 12 и Член 13 от Конвенцията на ООН за правата на хората с

увреждания и конкретно в начина, по който Член 12 и Член 13 признават автономността на хората с увреждания.

Разбиране на достъпа до правосъдие от гледна точка на подхода, основан на правата на човека

Член 12 от Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания насърчава и защитава равното признаване пред закона на хората с увреждания, включително на хората с психосоциални увреждания. По-специално, Член 12 признава, че хората с увреждания имат право да се ползват от правоспособност на равна основа с останалите във всички аспекти на живота. Понятието за правоспособност е особено важно за лицата с психосоциални увреждания, тъй като "включва способността да бъдеш както носител на права, така и участник в правото. Правоспособността да бъде носител на права и задължения дава право на лицето на пълна защита на [неговите] права от страна на правната система. Дееспособността за действие по силата на закона признава на това лице качеството на агент, който има право да участва в сделки и да създава, променя или прекратява правни отношения".³

В член 13 от Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания се разглеждат по-подробно конкретното право на достъп до правосъдие и задълженията, които държавите - страни по Конвенцията, имат по отношение на това право. Член 13 от Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания гласи:

1. Държавите - страни по Конвенцията, осигуряват ефективен достъп до правосъдие на хората с увреждания на равна основа с останалите, включително чрез предоставяне на процедурни и съобразени с възрастта им приспособления, за да се улесни тяхната ефективна роля като преки и непреки участници, включително като свидетели, във всички съдебни производства, включително на етапа на разследването и други предварителни етапи.
2. За да помогнат за осигуряването на ефективен достъп до правосъдие на хората с увреждания, държавите - страни по Конвенцията, насърчават подходящо обучение на работещите в областта на правораздаването, включително на полицейския и затворническия персонал.

Достъп до правосъдие за лица с психосоциални увреждания на практика

Като се имат предвид членове 12 и 13 от Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания, както и промяната на парадигмата, заложената в това международно споразумение, достъпът до правосъдие за лица с психосоциални увреждания трябва да съдържа и да се съобразява със следните елементи.

- 1. Всички лица с психосоциални увреждания са правоспособни и имат право на достъп до правосъдие.**

---

³ Комитет за правата на хората с увреждания, *Общ коментар № 1 относно равното признаване пред закона* (2014 г.), параграф 12, липсва превод на български език; достъпен на английски на: <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-1-article-12-equal-recognition-1>

Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания забранява всяка практика, закон или мярка, която лишава лице с психосоциално увреждане от неговата правоспособност, която е дефинирана по-горе като способност да притежава права и задължения (правоспособност) и да упражнява тези права и задължения (дееспособност). По подобен начин Конвенцията също така установява, че на дадено лице не може да бъде отказан достъп до правосъдие въз основа на неговото увреждане.

Тези принципи имат редица последици за прилагането на правото на достъп до правосъдие за лицата с психосоциални увреждания, а именно:

- a. Лицата с психосоциални увреждания имат пълната способност и право да участват в производствата пред всички съдилища, трибунали и форуми, включително да инициират и предявяват съдебни искове. Понятия като "неспособност да бъде изправен пред съда" или "неспособност да пледира" трябва да бъдат отменени от законите, процедурите и практиките. Свидетелските показания на лица с психосоциални увреждания не могат да бъдат ограничавани или отхвърляни въз основа на тяхното увреждане, нито пък медицински специалист може да определи способността на лице с психосоциални увреждания да взема решения, да свидетелства или да се явява на съдебен процес.
- b. Системите за наказателно правосъдие трябва да бъдат общодостъпни и да не създават отделни съдебни процедури за лица с психосоциални увреждания, за да се спазва цялостно международното право в областта на правата на човека.⁴ При прехода към такива системи лицата с психосоциални увреждания трябва да имат най-малко същия стандарт на доказване и доказателствена стойност на доказателствата на обвинението, както при типичните съдебни процеси за други обвиняеми; същата презумпция за невинност, със свързаното с нея изискване за доказване на всички елементи; достъпност за обвиняемия до всички защитни средства и; производството срещу обвиняемия да се основава на неговите права, желания и предпочитания, а не техният предполагаем "най-добър интерес". Лицата с психосоциални увреждания не следва да бъдат подлагани на неограничена продължителност на задържане по време на съдебен процес въз основа на тяхното увреждане.⁵ Като резултат от производството всяко лишаване от свобода не следва да се основава на концепцията за предполагаема опасност на лицата с психосоциални увреждания и не следва да продължава по-дълго, отколкото би продължило при типично наказателно дело, същото престъпление и същата тежест на престъплението.
- c. Всички форми на заместващо вземане на решения са нарушение на правото на правоспособност на лице с психосоциално увреждане, включително схемите, които предвиждат заместващо вземане на решения като крайна мярка, трябва да бъдат премахнати. Държавите - страни по Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждане, трябва да заменят системите за заместващо вземане на решения със създаването и прилагането на системи за подкрепено вземане на решения и да осигурят

---

⁴ Gooding P., McSherry B., Arstein-Kerslake A. "Supported Decision-Making in Criminal Proceedings: A Sociolegal Empirical Study", *Journal of Disability Policy Studies* vol. 1-11, 2021 г.

⁵ Gooding P., Arstein-Kerslake A., Andrews L., McSherry B. "Unfitness to stand trial and indefinite detention of persons with cognitive disabilities in Australia: human rights challenges and proposals for change", *Melbourne University Law Review*, Vol. 40, No. 3, 2017, p. 863.

достъп на лицата с психосоциални увреждания до широк спектър от подкрепа, от която те могат да се нуждаят при упражняването на своята правоспособност.⁶

- d. Принудителните практики срещу лица с психосоциални увреждания, оправдани с тяхното увреждане, представляват фактическо лишаване от правоспособност, дори ако те не са били формално лишени от правоспособност.⁷ Следователно лицата с психосоциални увреждания, които са били подложени на недоброволни практики, имат право да търсят правна защита и правосъдие. Законите, процедурите и практиките, които възпрепятстват това, трябва да бъдат отменени или изменени.⁸
- e. Въпреки че правната помощ трябва да бъде налична, достъпна и достъпни цени, тя не може да бъде задължителна. Това е особено важно за лицата с психосоциални увреждания, тъй като някои режими на подкрепено вземане на решения все още включват условието за задължителна помощ. Вместо това лицата с психосоциални увреждания винаги трябва да бъдат считани за основни носители на права и трябва да имат право да не избират правна помощ.⁹ По същия начин лицата с психосоциални увреждания имат право сами да избират своя адвокат и никой друг назначен адвокат не трябва да има предимство пред този, който те са избрали.
- f. На лицата с психосоциални увреждания трябва да се даде възможност, наравно с останалите, да участват в различни роли в правораздаването (напр. съдии, адвокати, прокурори, свидетели, съдебни заседатели, експерти и съдебни служители). Законите, процедурите и практиките, които не позволяват на хората с психосоциални увреждания да заемат каквато и да е длъжност, свързана с правосъдието, трябва да бъдат отменени или изменени. Това включва премахване на бариерите, които дискриминират въз основа на увреждане, като например питането за здравословно състояние или увреждане в заявленията за достъп до юридическата професия и длъжностите в съдебната система.

2. Всички лица с психосоциални увреждания имат право на разумни улеснения и процедурни мерки за подкрепа

В Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания като *“разумни улеснения”* се определят *“всякакви необходими и подходящи модификации и приспособления, които не водят до непропорционално или неоправдано обременяване на околните, когато такива са*

---

⁶ За повече информация по темата, включително примери за обещаващи практики в областта на подкрепеното вземане на решения и зачитането на правоспособността, вижте <https://www.mhe-sme.org/what-we-do/human-rights/promising-practices/>

⁷ Това схващане съответства на цитирания по-горе Общ коментар № 1 (2014 г.) на Комитета на ООН по правата на човека. Правоспособността включва способността за имане на права, както и упражняване на права и задължения, включително тези права и задължения да бъдат признати от закона. По този начин правоспособността включва също така оценяване и пораждаване на правни последици по отношение на правата на другите. Принудителното лечение и задържане в лечебно заведение на лица с психосоциални увреждания, независимо от това дали са формално лишени от правоспособност или не, следователно представлява неформално лишаване от правоспособност.

⁸ За повече информация вижте коментара на Психично здраве Европа на тема *достъп до правосъдие за лица с психосоциални увреждания и психичноздравни проблеми*: <https://www.mhe-sme.org/access-to-justice-reflection-paper-promising-practices/> .

⁹ Ibid.

необходими във всеки конкретен случай, за да се осигури на човека с увреждане признаването или упражняването на всички права и основни свободи наравно с всички останали".¹⁰ В Член 3, касаещ общите принципи, Член 4, касаещ общите задължения и Член 5, касаещ равенството и недискриминацията се пояснява, че понятието за *разумно улеснение* се прилага в цялата Конвенция, включително в Член 13.

Едновременно с това Член 13 постановява, че трябва да бъдат въведени *процедурни и подходящи за възрастта мерки за подкрепа*, за да се осигури ефективен достъп до правосъдие на лица с психосоциални увреждания на равна основа с останалите. Процедурните мерки са "всички необходими и подходящи изменения и корекции в контекста на достъпа до правосъдие, когато това е необходимо в конкретния случай, за да се осигури участието на лицата с увреждания на равна основа с останалите".¹¹

Различно от концепцията за *разумно улеснение*, процедурните мерки за подкрепа не включват споменаването на "*непропорционално или неоправдано обременяване*". Това разграничение не е случайно и - въпреки че и двете се отнасят до Член 13 - двете понятия не трябва да се смесват: "по време на преговорите [за Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания] терминът "разумно" беше умишлено оставен настрана при формулирането на Член 13. Член 13 изисква "процедурни мерки за подкрепа", които не са ограничени от понятията "непропорционално" и "неоправдано обременяване". Това разграничение е от основно значение, тъй като правото на достъп до правосъдие действа като гарант за ефективното ползване и упражняване на всички права. Поради това непредоставянето на процедурни улеснения представлява форма на дискриминация въз основа на увреждане във връзка с правото на достъп до правосъдие."¹²

Процедурните мерки за подкрепа не означават, че производството трябва да бъде по-малко формално. Правосъдната система може да бъде сложна и непосилна, със строг правен език и процедури, които я правят трудна за ориентиране. Затова процедурните мерки за подкрепа имат за цел да гарантират, че нуждите на хората с увреждания се разглеждат като законни страни и че процедурните пречки са премахнати.

Процедурните мерки за подкрепа включват (но не се ограничават до):¹³

- гарантиране, че лицата с психосоциални увреждания са информирани за правата си да искат процедурни мерки за подкрепа в хода на производството;
- наличие на посредници и фасилитатори, които са подходящо обучени да оказват подкрепа на лицата с психосоциални увреждания при преценката на това какъв вид процедурни мерки за подкрепа са необходими и да предоставят помощ при

---

¹⁰ Член 2 от Конвенцията на Организацията на обединените нации за правата на хората с увреждания, достъпна на: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities>.

¹¹ Специален докладчик за правата на хората с увреждания, *Международни принципи и насоки за достъп до правосъдие за хора с увреждания* (2020 г.), достъпни на: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-disability/international-principles-and-guidelines-access-justice-persons-disabilities>.

¹² Съвет по правата на човека, *Равенство и недискриминация съгласно член 5 от Конвенцията за правата на хората с увреждания - доклад на Службата на Върховния комисар на ООН по правата на човека* (A/HRC/34/26), достъпен на адрес: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FHRC%2F34%2F26&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False>.

¹³ Повече информация за това как да се създадат приобщаващи пространства за лица с психосоциални увреждания можете да намерите в *документа за размисъл на МНЕ относно достъпността*, достъпен на адрес: <https://www.mhe-sme.org/wp-content/uploads/2020/09/MHE-reflection-paper-accessibility.pdf>.

комуникацията в хода на производството. Тази подкрепа може също така да улесни комуникацията с други участници, като например съответните доставчици на здравни или социални услуги, членове на семейството, приятели и общности, които могат да бъдат от значение за изхода на производството.

- гарантиране, че лицата с психосоциални увреждания могат да избират мярката за подкрепа, която не е задължително да се отнася до същността на техния правен случай (с други думи, подкрепа, която не е правна помощ). Това може да включва наличието на психиатрична и емоционална подкрепа, например чрез предоставяне на възможност на лицето да бъде придружавано от избран връстник или член на семейството, или чрез осигуряване на достъп до психологическа подкрепа при поискване.
- Адаптиране на съдебните процедури към нуждите на лицата с психосоциални увреждания: например чрез адаптиране на мястото или темпото на производството, предоставяне на възможност да се види предварително залата за изслушване, премахване на наметалата или перуките, даване на повече почивки или отделяне от другите, ако това причинява страдание.
- Адаптиране на езика и комуникацията към нуждите на лицето с психосоциални увреждания: например, като се избягва четенето на закона, а вместо това се предостави информация за процедурите на разбираем език, като се гарантира, че лицето е наясно какво се очаква от него, като се променя методът на разпитване.

3. Всички лица, работещи в съдебната система, трябва да получат подходящо обучение по психосоциални увреждания.

Гореспоменатите практики и корекции за прилагане на Член 13 от Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания могат да работят ефективно само ако са адекватно разбрани и усвоени от съдебната система и хората, които работят в нея. Ето защо във втория параграф на Член 13 се разглежда значението на повишаването на осведомеността сред хората, работещи в областта на правораздаването.

Негативните нагласи, заклеяването и липсата на осведоменост за пречките, пред които са изправени лицата с психосоциални увреждания, могат да доведат до несправедливо и неравностойно третиране. Вследствие на това лицата с психосоциални увреждания могат да станат скептични по отношение на системата и нейната способност ефективно да търси и налага правосъдие.

Ето защо кампаниите за обучение и повишаване на осведомеността са от основно значение за осигуряване на достъп до правосъдие и равно третиране. Обучението трябва да се провежда постоянно за всички служители в областта на правосъдието, като например полицията и службите за бързо реагиране, съдебните служители, адвокатите, специалистите в областта на услугите, експертите по съдебна медицина и служителите в пробационните служби, затворите и арестите, както и за съдиите, съдебните заседатели, специалистите в областта на услугите за жертви, социалните работници и здравните специалисти.

Обучението трябва да бъде изчерпателно и да обхваща, измежду други и следните теми:

- Права, принципи и задължения на Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания, с особен акцент върху правото на равнопоставеност пред закона,

правоспособност и подпомагане при вземането на решения, както и достъп до правосъдие.

- Барьерите, пред които са изправени лицата с психосоциални увреждания, и начините за тяхното отстраняване, включително начините за борба със стигмата и дискриминацията, както и пресичащите се форми на дискриминация въз основа на увреждане и други признаци (например пол, полова принадлежност, раса, възраст, религия).
- Използване на адекватен и приобщаващ език и комуникационни умения.
- Процедурни мерки за подкрепа и разумно улесняване.

Съгласно Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания програмите за обучение трябва да се разработват, провеждат и наблюдават с участието на лица с психосоциални увреждания и техните представителни организации. В процеса трябва да бъдат включени и органи по правата на човека, като например органите по въпросите на равенството и националните институции по правата на човека.

Тъй като правосъдната система понякога може да бъде закостеняла и йерархична, недоверието и скептицизмът могат да попречат на пълноценното участие в програмите за обучение и на желанието за промяна в системата. Ето защо е важно да се формират и да има така наречените “шампиони”, хора които приемат каузата и се борят гласно за нея, на най-високите нива в йерархията (напр. съдии), които да подпомагат обучението на своите колеги и да дават пример. По подобен начин курсовете за обучение по Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания и конкретно правата на хората с психосоциални увреждания също трябва да бъдат включени в образователните програми и подготовката на бъдещите професионалисти от съдебната система (напр. съдии, адвокати, полицаи).

4. Заключение

Целта на настоящите насоки е да обяснят и подпомогнат прилагането на правото на достъп до правосъдие на лицата с психосоциални увреждания. Въпреки че сме предоставили конкретни примери и практически насоки за постигането на тази цел, изброените по-горе действия не следва да се считат за изчерпателен списък на това, което може и трябва да се направи. Като се има предвид разнообразието на правосъдните системи, както и фактът, че те могат да се променят, настоящите насоки имат за цел да предоставят на заинтересованите страни и участниците в правосъдната система подходящи инструменти и подход, за да се гарантира, че лицата с психосоциални увреждания могат да се възползват от правото си на равен и справедлив достъп до правосъдие, без дискриминация. Повече информация, действия и практики могат да бъдат намерени във всички документи, на които се позовават настоящите насоки, на сайта на [Комитета на ООН по правата на хората с увреждания](#), както и на сайта на Психично здраве Европа www.mhe-sme.org.

Лице за контакт:

Лаура Марчети (мениджър политики): laura.marchetti@mhe-sme.org

Психично здраве в Европа

www.mhe-sme.org

info@mhe-sme.org

Финансиран от Европейския съюз

Изразените възгледи и мнения са единствено на автора(ите) и не отразяват непременно тези на Европейския съюз или на програмата CERV на Европейската комисия. Нито Европейският съюз, нито грант-предоставящият орган могат да бъдат държани отговорни за тях.